

ГЕНЕЗА НОРМАТИВНОГО ЗАКРІПЛЕННЯ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ПРАВОВІЙ ДОКТРИНІ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ РОЗВІДОК ДОРЕВОЛЮЦІЙНОГО ПЕРІОДУ

Веснін С. О.,

*аспірант кафедри адміністративного та митного права,
ніверситет митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-6607-1659>*

Веснін С. О. Адвокатське самоврядування у правовій доктрині: аналіз наукових розвідок дореволюційного періоду (кінець XIX – 1917 рр.)

Здійснено узагальнення наукових досліджень та нормативного закріплення засад адвокатського самоврядування у правовій доктрині дореволюційного періоду. Зокрема, наголошено, що процес створення будь-яких концепцій реформування та розвитку публічно-правових інституцій, систем управління, галузей законодавства і т.д. на початкових етапах обов'язково має передбачати кропітку роботу з аналізу історичних умов та обставин, передумов та ретроспективи сучасного функціонування того чи іншого об'єкту реформування. Так званий ретроспективний аналіз дає змогу вивчити відповідне явище у генезі його формування, встановити помилки під час попередніх етапів його існування, врахування яких дасть змогу їх уникнути, що у свою чергу створить умови для системного удосконалення відповідного механізму.

Зауважено, що активізація нормативного закріплення правового статусу органів адвокатського самоврядування у діючому на той момент законодавстві призвела до каталізації досліджень зазначеної проблематики та зумовила інтерес як з боку вчених-юристів, так і практиків – адвокатів, повірених, суддів. Наголошено, що незважаючи на те, що здебільшого безпосереднім предметом вивчення виступали, як правило, відповідні законодавчі положення судової реформи або аналіз реальної практики створення та функціонування рад присяжних повірених чи інших органів адвокатського самоврядування, у поле зору вчених потрапляли й проблемні аспекти функціонування органів адвокатського стану, пропонувалися шляхи їх вирішення, детально вивчався зарубіжний, робилися успішні спроби ретроспективного аналізу. Підкреслено, що висновки вчених-юристів та практиків цього періоду частково лягли в основу формування сучасного уявлення про важливість та необхідність незалежності та самостійності адвокатської діяльності та ролі у цьому питанні ефективного функціонування органів адвокатського самоврядування.

Ключові слова: адвокатське самоврядування, органи, правова доктрина, законодавство, судова реформа.

Vesnina S. Advocacy self-government in legal doctrine: analysis of scientific research of the pre-revolutionary period (end of XIX - 1917).

The generalization of scientific research and normative consolidation of the principles of advocacy self-government in the legal doctrine of the pre-revolutionary period has been made. In particular, it was emphasized that the process of creating any concepts of reform and development of public law institutions, management systems, branches of legislation, etc. in the initial stages, it must include painstaking work on the analysis of historical conditions and circumstances, preconditions and retrospectives of the modern functioning of a particular object of reform. The so-called retrospective analysis allows to study the relevant phenomenon in the genesis of its formation, to identify errors during the previous stages of its existence, taking into account which will avoid them, which in turn will create conditions for systematic improvement of the mechanism.

It was noted that the intensification of the normative consolidation of the legal status of bar self-government bodies in the current legislation led to the catalysis of research on this issue and aroused interest from

both legal scholars and practitioners - lawyers, attorneys, judges. It was emphasized that despite the fact that the direct subject of judicial reform or analysis of the real practice of creation and functioning of juries or other bodies of advocacy self-government were mostly the direct subject of study, suggested ways to solve them, studied in detail foreign, made successful attempts at retrospective analysis. It is emphasized that the conclusions of legal scholars and practitioners of this period partly formed the basis of the modern idea of the importance and necessity of independence and autonomy of advocacy and the role in this issue of effective functioning of advocacy self-government.

Key words: advocacy self-government, bodies, legal doctrine, legislation, judicial reform.

Постановка проблеми. Процес створення будь-яких концепцій реформування та розвитку публічно-правових інституцій, систем управління, галузей законодавства і т.д. на початкових етапах обов'язково має передбачати кропітку роботу з аналізу історичних умов та обставин, передумов та ретроспективи сучасного функціонування того чи іншого об'єкту реформування. Так званий ретроспективний аналіз дає змогу вивчити відповідне явище у генезі його формування, встановити помилки під час попередніх етапів його існування, врахування яких дасть змогу їх уникнути, що у свою чергу створить умови для системного удосконалення відповідного механізму.

Історіографія нормативного закріплення та доктринального дослідження засад утворення і діяльності органів адвокатського самоврядування безумовно тісно переплітається із визначенням правового статусу адвокатури в цілому, дослідженням історичних умов адвокатської діяльності в цілому, на тлі вивчення яких науковці торкаються питань правового статусу та функціонування органів адвокатського самоврядування.

Вагомий внесок у розвиток сучасних знань про адвокатську діяльність на теренах сучасної України внесли дореволюційні дослідники, глибина наукової спадщини яких дозволила виділити цей період розвитку правової науки (дореволюційний – кін XIX – 1917 рр.) в окремий етап генези дослідження органів адвокатського самоврядування у правовій доктрині. Це й не дивно, оскільки за обґрунтованими твердженнями Н. М. Бакаянної, об'єднання адвокатів та адвокатське самоврядування на українських землях з'являються саме у XIX столітті [2, с. 15].

Мета статті – здійснити узагальнення наукових досліджень засад адвокатського самоврядування у правовій доктрині дореволюційного періоду.

Виклад основного матеріалу. Серед найбільш відомих вчених та правників того часу, які безпосередньо займалися проблематикою адвокатської діяльності можна згадати Д. Н. Бородіна [3], Є. В. Васильовського [4], М. М. Вінавера [5], М. М. Гернета [6], І. В. Гессена [7], Д. І. Невядомського [8], А. Л. Пестржецького [9], А. М. Стоянова [10] та багатьох інших. Зокрема, вітчизняний дослідник А. М. Стоянов у науковій роботі «Історія адвокатури» (1869 р.) вивчав зародки правозахисної діяльності ще у стародавні часи, робив спроби порівняльного аналізу адвокатської діяльності тих часів із сучасним для нього періодом тощо. У контексті аналізу загальних питань діяльності адвокатського корпусу або його аналогів, А. М. Стоянов частково торкався питань адвокатського самоврядування в Індії, Єгипті, окремих європейських державах [10].

Схоже дослідження є й у іншого вченого-правника тієї доби А. Л. Пестржецького, але на відміну від праць згаданого співвітчизника, А. Л. Пестржецький поряд із ретроспективним аналізом правозахисної діяльності у стародавньому Римі описує сучасний для його періоду стан справ в адвокатурі Німеччини та Франції, а також прототипи органів адвокатського самоврядування (сіндикальні камери тощо) [9]. В іншій своїй праці вітчизняний дослідник «Про адвокатуру, судоустрій, судочинство та неспроможність» (1895 р.) проаналізував особливості судової реформи 1864 року в Російській імперії та правове становище адвокатури в її умовах [11].

Д. І. Невядомський у своєму трактаті «Вічні питання адвокатури (з приводу «Етюду з адвокатської етики» Г. А. Джаншиєва)», який було опубліковано у 1886 році, спробував критично проаналізувати працю відомого в той час адвоката Г. А. Джаншиєва. Д. І. Невядомський у своїй праці торкнувся питань незалежності адвоката, принципів адвокатської діяльності, етики спілкування з підзахисним та інших морально-етичних засад роботи адвоката. У контексті обговорення питань адвокатської неза-

¹ Генеза (генезис) – (грец. γένεσις від грец. γέννω – породжую, створюю, лат. genesis – походження, виникнення; процес утворення) це опис походження, виникнення, становлення, розвиток, метаморфоза або (необов'язково) загибель об'єктів [1, с. 150].

лежності від суду, автор наголошував й на розвитку засад адвокатського самоврядування у питаннях притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності, детально не аналізувавши вказану проблематику [8, с. 45-52].

І. В. Гессен упорядник та автор першого з трьох томів праць про адвокатуру «Історія російської адвокатури» (1864-1914 рр.) разом з іншими авторами узагальнив історичні дані про розвиток інституту адвокатури на теренах російської імперії, проаналізував двадцять п'яти річні результати судової реформи 1864 року, надав порівняльну характеристику існуючих на той момент концепцій реформування адвокатури тощо [7].

Натомість М. М. Гернет окремий (другий) том свого видання присвятив становій організації адвокатури та самоврядуванню. Зокрема у поле зору дослідження потрапили практичні питання загальних зборів присяжних повірених як органу адвокатського самоврядування [6, с. 58-114], адміністративна діяльність рад присяжних повірених [6, с. 171-274], дисциплінарним провадженням в радах присяжних повірених [6, с. 275-366], бюджет, грошові кошти рад та контроль за ними [6, с. 366-409]. В основному авторський колектив під головуванням М. М. Гернета роз'яснював законодавчі положення, що визначали правові засади й процедури діяльності та функціонування органів адвокатського самоврядування, а також описував фактичний стан справ у цій сфері.

У свою чергу, М. М. Вінавер у своїй науковій праці «Нариси про адвокатуру» (1902 р.) окреслював основні засади діяльності адвокатури, позитивні практики із зарубіжного досвіду, робив окремі історичні екскурси, аналізував процес реформування адвокатури тих часів і т.д. М. М. Вінавер вважав адвоката не тільки правозастовником, але й правотворцем – «так адвокату в силу своєї діяльності необхідно бути як служителем права, так і його творцем. Розвиваючи цю ідею, вчений стверджував, що саме така основа діяльності адвокатури «є єдиною характерною особливістю, що неодмінно властива адвокату у всі часи ... вона укріплює віру в силу правового начала та усвідомлення громадської місії адвокатури» [5, с. 9]. Проте, як зауважував М. М. Вінавер, закріпити у суспільній свідомості та в адвокатському середовищі уявлення про істинне призначення та її особливі завдання може лише організація, яка реально сприяє підняттю правосвідомості адвокатури в цілому. У переконанні дослідника тільки станова організація адвокатури могла досягти такого результату [5, с. 11].

В аспекті аналізу реформи адвокатури М. М. Вінавер торкався питання адвокатського самоврядування у площині необхідності збереження та розвитку автономії станової системи адвокатури як єдиного можливого варіанту її організації. Критикуючи окремі положення діючого на той момент законодавства, М. М. Вінавер у негативному ракурсі описував норми про те, що адвокатське самоврядування та його автономія обмежується судовою гілкою влади за рахунок наявності у останньої широкої компетенції щодо накладення дисциплінарних стягнень на адвокатів, що робило адвоката залежним від суду, а відтак – порушувало засади самостійності й самого адвокатського стану [5, с. 17].

Найбільш фундаментально саме з точки зору наукового пошуку, підійшов до вивчення порушеної проблематики Є. В. Васьковський, який у своїй двотомній фундаментальній праці «Організація адвокатури», яка вийшла друком ще наприкінці XIX ст., зауважував, що «поява праці, присвяченої дослідженню принципів організації адвокатури, не може бути названо несвоечасною. ... Вираз «організація адвокатури» можна розуміти двояким чином: у сенсі організації професійної діяльності адвокатури (тобто визначення її ролі, прав і обов'язків на суді) й у сенсі внутрішнього устрою самого стану адвокатів. У назві цього твору воно використане в останньому значенні. Таким чином, предмет твору – організація стану адвокатів, і якщо автор стосувався їхньої професійної діяльності, то лише остільки, оскільки це було необхідним для досягнення головної мети» [4, с. 4].

Відштовхуючись від визначеного ним предмету дослідження, Є. В. Васьковський спробував дослідити такі питання як визначення адвокатури та її походження, походження судового представництва, сучасна організація адвокатури, зарубіжний досвід її організації, дослідження принципів організації адвокатури, порядок допуску до адвокатури та багато інших питань.

Зокрема, у баченні дослідника, адвокатура у власному розумінні слова є правозаступництвом, тобто, іншими словами, юридичною допомогою, яку надають правознавці особам, які її потребують. Звідси цілком зрозуміло, що в той час як судове представництво має на меті усунути незручність особистої явки сторін до суду і, за своєю ідеєю, не передбачає спеціальної підготовки, сутність адвокатури, яка є подібною до медицини, результатом поділу праці та спеціалізації знань полягає саме в знайомстві з матеріальним та процесуальним правом, тобто в юридичній освіті [4, с. 8].

Визначаючи таким чином сенс адвокатури та розмежовуючи її від іншої правозахисної діяльності, дореволюційний вчений дуже уважно та в особливому контексті торкається питань внутрішньої організації адвокатури та її діяльності. Так, Є. В. Васьковський вказує, що адвокатура – представниця суспільства на суді, і найправильнішою організацією її була б організація у вигляді громадської служби, виходячи з чого вона в жодному разі не може бути визнана державною. При цьому вчений визнає існування і такої моделі організації адвокатури, за якої вона вважається державною службою або прирівнюється до неї, але критикує її через замкнутість, відсутність гнучкості за таких умов її організації [4, с. 244].

Найбільш цінним у контексті нашого загального предмета дослідження є той факт, що Є. В. Васьковський визнає так зване станове самоврядування найбільш доцільною формою організації адвокатури [4, с. 246]. Описуючи її як самоврядний стан з виборними органами управління, що володіють дисциплінарною владою над членами такого стану, дослідник вказував, що така система панує в більшості цивілізованих країнах сучасної Європи: Франції, Бельгії, Німеччини, Австрії, Італії, Іспанії та ін. [4, с. 244-245].

Є. В. Васьковський, аналізуючи її позитивні та негативні риси, звертає увагу на те, що такий формат гарантує адвокатурі необхідну їй незалежність від судів та адміністрації, ефективність внутрішнього контролю за діяльністю адвокатів, а також внутрішню стійкість та згуртованість її членів, яка у свою чергу, підвищує якість послуг у найбільш складних справах та інше [4, с. 245; 12, 17]. При цьому Є. В. Васьковський наголошував, що позитивні риси цієї моделі можуть переходити і в негативні її прояви, а саме спричинити свавілля органів управління станом.

Слід зазначити, що Є. В. Васьковський пропонував і власне бачення розвитку адвокатського самоврядування, пропонуючи свої пропозиції, зокрема спрямовані на викорінення вищезгаданих негативних рис станового самоврядування адвокатурою. Так, правознавець, описуючи структуру органів внутрішнього управління адвокатурою, звертає увагу, що «...головним органом самоврядування є загальні збори адвокатів. Другий орган – це комітет або рада, що обирається на певний час загальними зборами для вирішення поточних справ. Він має значення постійно і безперервно діючої установи. Третій орган – голова ради, вважається водночас одноосібним представником стану подібно до того, як міський голова – представник думи та міста. ... Взнявши до уваги, що рада та голова діють за дорученням загальних зборів, які є єдиним виразником істинної волі стану, слід визнати, що головним начальницьким органом та вищою інстанцією у всіх справах, що стосуються всього стану, мають бути загальні збори, і що інші органи зобов'язані йому подавати звіти про свою діяльність [4, с. 300]. Саме зазначених суб'єктів Є. В. Васьковський і пропонував наділити широкими повноваженнями щодо притягнення адвокатів до дисциплінарних стягнень, мінімізувавши у цьому питанні роль держави та всіляко пропагуючи ідею «принципу невтручання».

Як вже зазначалося, активізацію наукових досліджень та спроб адвокатів того періоду описати реальний стан справ як у сфері реформування та розвитку інституту адвокатури в цілому, так і формування органів адвокатського самоврядування можна пов'язати із судовою реформою 1864 року, шляхом реалізації положень якої фактично було здійснено спробу створити адвокатуру саме як саморегулюючу організацію¹. Як зазначає І. С. Яртих, практично це означало її незалежність від держави, що вносило елемент змагальності у сильну систему поліцейського устрою держави. При цьому, як підкреслює дослідник, самодержавство жодним чином не хотіло бачити становлення адвокатури як ліберальної, антиурядової або опозиційної групи, через що були відразу ж вжиті кроки для того, щоб не склалася ситуація, коли адвокатура могла б реально через своє виняткове становище стати опорою демократичного руху [15, с. 198].

У цьому контексті варто погодитися із А. В. Меланчук про те, що виписані положення Судових Статутів 1864 року не дозволяли вважати адвокатуру самостійною та незалежною корпорацією. Вчена, посилаючись на О. І. Чистякова, цілком обґрунтовано стверджувала, що такий стан справ у тому числі обумовлювався положеннями ст. 378 Судових Статутів, згідно з якими «Де немає ради присяж-

¹ Слід зауважити, що як слушно зазначає Н. М. Бакаянова, генеза розвитку правозахисної діяльності на українських землях досліджується з часів Київської Русі. Процесуальне представництво цієї епохи відображено у таких джерелах давньоруського законодавства, як Псковська судна грамота та Новгородська судна грамота [13, с. 337-338]. У тексті «Руської Правди» інститут судового представництва та захисту не розкривається [бак2; 14, с. 307]. Однак, як справедливо зауважує вчена, ні щодо Київської Русі, ні щодо Великого князівства Литовського неможливо говорити про стану організацію адвокатів, що відбулася, і самоврядування в адвокатурі [2, с. 14-15].

них повірених чи її відділення, там її права та обов'язки належали окружному суду» [16, с. 226; 13, с. 73-74]. Що цікаво такий нормативний підхід піддавався критиці правознавців тієї епохи, які, зокрема, писали про подібний стан справ у край негативному світлі. Так, В. Д. Спасович акцентував увагу на тому, що «Де немає Ради, там немає справжньої адвокатури, а лише її оманлива подоба» [17, с. 72]. У більш м'якій формі про це писав і К. К. Арсен'єв, який був переконаний, що «Корпорація не мислима без самоврядування, без органу, який би служив її представником. Присяжних повірених бачимо скрізь, де введено в дію нові Судові статuti; але стан присяжних повірених є лише там, де відкрито раду присяжних повірених» [18, с. 22-23].

Тим не менш Статuti передбачали, що органами адвокатського самоврядування були ради присяжних повірених [19]. Відповідно до ст. 357 Судових Статутів присяжні повірені кожного судового округу обирали з числа присяжних повірених, які перебували при окрузі судової палати, раду, а також голову ради та товариша голови. Якщо в якомусь місті не було судової палати, але проживало не менше 10 присяжних повірених, вони могли з дозволу ради присяжних повірених, яка діяла при окрузі судової палати, обирати відділення ради при окружному суді в такому складі та з тими ж повноваженнями, що і у ради присяжних повірених. Про створення такого відділення ради присяжних повірених та про права, надані йому радою, вони повинні були повідомляти судову палату [2, с. 16].

До кінця періоду царського правління при кожній із 14 Судових палат Російської імперії діяли органи адвокатського самоврядування – рада та загальні збори присяжних повірених. На раду покладался обов'язок прийняття нових членів, провадження з дисциплінарних порушень та вирішення інших питань, що становили загальний для присяжних повірених інтерес. Число членів ради – не менше 5 та не більше 15 за рішенням загальних зборів [15, с. 200].

На українських землях Російської імперії в результаті судової реформи 1864 р. було утворено дві ради присяжних повірених: Харківська та Одеська. При Харківській судовій палаті Рада присяжних повірених була створена 19 травня 1874 р. у складі 7 членів [20]. Найвищим наказом імператора Миколи II «Про освіту при Казанській, Одеській та Саратовській Судових палатах Рад присяжних повірених» від 10 листопада 1904 р. було створено Одеську раду присяжних повірених. 26 лютого 1905 р. загальними зборами присяжних повірених, на яких були присутні 124 присяжні повірені Одеського судового округу, було обрано 15 членів ради присяжних повірених [2, с. 16]. Таким чином, підсумовуючи узагальнений нормативний аналіз закріплення правового статусу органів адвокатського самоврядування у законодавстві Російської імперії слід безапеляційно погодитись з Н. М. Бакаянковою у тому, що загалом у політиці самодержавства стосовно самоврядування присяжних повірених під час реалізації судової реформи 1864 р. можна назвати як реформаторську тенденцію, а й чіткий вектор, невправлений обмеження демократичних почав інституту адвокатури, який також виявився і у введенні тимчасових правил, згідно з якими міністр юстиції особисто приймав рішення про вступ до адвокатури. Тим самим порушувалися Судові статuti, згідно з якими лише рада присяжних повірених мала право приймати до свого складу нових осіб. Крім того тимчасовим законом від 05 грудня 1874 р. призупинялося подальше заснування рад присяжних повірених в округах тих палат, де вони ще не були відкриті, зважаючи на те, що «утворені ради присяжних повірених не виправдали покладеного на них завдання нагляду за охороною гідності та моральної чистоти у діях осіб, що належали до цього стану» [2, с. 17]. У період з 1905 р. по 1917 р. держава продовжувала перешкоджати нормальному функціонуванню відносно незалежних об'єднань присяжних повірених. Так, поліція іноді не допускала скликання загальних зборів, а органи прокуратури в окремих регіонах незаконно обмежували компетенцію загальних зборів або рад присяжних повірених.

Разом з тим, не слід забувати, що територія сучасної України і кінці XIX ст. належала не тільки Російській імперії. Так, на Галичині інститут адвокатури розвивався відповідно до законодавства Австрії, оскільки ці західноукраїнські землі з 1772 р. по 1918 р. перебували у складі Австрії та Австро-Угорщини. Об'єднання адвокатів у адвокатські палати було законодавчо закріплено у тимчасовому Положенні про адвокатський порядок від 16 липня 1849 р., проте фактично палати були організовані на українських землях лише з 1862 р. [21, с. 15]. Адвокатське самоврядування активно відображено у роботі адвокатських палат Галичини, зокрема Львівської палати адвокатів, створеної зборами львівських адвокатів у 1862 р. Потім було утворено Станіславську, Тернопільську, Золочівську, Перемишльську та Самбірську палати [22]. Постійне Положення адвокатури було прийнято 06 липня 1868 р. Воно закріпило за палатами дисциплінарний нагляд над діяльністю адвокатів, раніше здійснюваний державними судьями. Об'єднання адвокатів у палати сприяло захисту адвокатів від переслідувань

та необґрунтованих обмежень, підтримці професійних стандартів та етичних норм. Кожна палата обирала президію – орган адвокатського самоврядування, до повноважень якого належав прийом до адвокатури та дисциплінарний нагляд за адвокатами [23, с. 236; 2, с. 15]. Є. С. Дурнов абсолютно слушно підкреслив, що наприкінці XIX ст. і до початку Першої світової війни вважається періодом найбільшого розвитку інституту адвокатури на західноукраїнських землях в складі Австро-Угорської імперії [24, с. 16], що так само позитивно відобразилося й на розвитку адвокатського самоврядування.

Що ж до **висновків** про доктринальне дослідження адвокатського самоврядування у дореволюційний період, то, безумовно, слід зазначити про те, що активізація нормативного закріплення правового статусу органів адвокатського самоврядування у свою чергу призвела до каталізації досліджень зазначеної проблематики та зумовила інтерес як з боку вчених-юристів, так і практиків – адвокатів, повірених, суддів. При цьому, наголосимо, що незважаючи на те, що здебільшого безпосереднім предметом вивчення виступали, як правило, відповідні законодавчі положення судової реформи або аналіз реальної практики створення та функціонування рад присяжних повірених чи інших органів адвокатського самоврядування, у поле зору вчених потрапляли й проблемні аспекти функціонування органів адвокатського стану (К. К. Арсеньєв, В. Д. Спасович, Д. І. Невядомський), пропонувалися шляхи їх вирішення (Є. В. Васьковський), детально вивчався зарубіжний досвід (М. М. Вінавер, М. М. Гернет), робилися успішні спроби ретроспективного аналізу (І. В. Гессен, А. Л. Пестржецкий). В цілому, зазначимо, що висновки вчених-юристів та практиків цього періоду частково лягли в основу формування сучасного уявлення про важливість та необхідність незалежності та самостійності адвокатської діяльності та ролі у цьому питанні ефективного функціонування органів адвокатського самоврядування.

Список використаних джерел:

1. Словник іншомовних слів за ред. О. С. Мельничука. 1-е видання, Київ: Головна редакція «Українська радянська енциклопедія» (УРЕ), 1974. 776 с.
2. Бакаянова Н. М. История возникновения адвокатского самоуправления на украинских землях. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 3. С. 13–20.
3. Бородин Д. Н. Исторический очерк русской адвокатуры: (к 50-летию присяж. адвокатуры): 1864–1914. Ч. 1: иллюстрированное изд. Петербург: Петроград. коммерч. типо-лит., 1915. 101 с.
4. Васьковский Е. В. Организация адвокатуры. СПб: Типография П.П., 1893. Ч. 1: Очерк общей истории адвокатуры. 312 с.
5. Винавер М. Очерки об адвокатуре. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1902. 98 с.
6. Гернет М. Н. (ред.) История русской адвокатуры. Том 2. Сословная организация адвокатуры. М.: Издание советов присяжных поверенных, 1916 г. 443 с.
7. Гессен И.В. История русской адвокатуры. Том 1. Адвокатура, общество и государство. М.: Издание советов присяжных поверенных, 1914. 624 с.
8. Невядомский Д. Вечные вопросы адвокатуры (по поводу «Этюда по адвокатской этике» Г. А. Джаншиева). Москва. 1886, 60 с.
9. Пестржецкий А. Л. Об адвокатуре у римлян во Франции и в Германии. Москва: Университетская типография, 1876. 126 с.
10. Стоянов А. История адвокатуры. Выпуск 1-ый. Древний мир: Египет, Индия, Евреи, Греки, Римляне. Харьков: Университетская типография, 1869. 141 с.
11. Пестржецкий А. Л. Об адвокатуре, судоустройстве, судопроизводстве и несостоятельности. 1895. 125 с.
12. Миттермайер К. О сословии адвокатов. Сочинение гейдельбергского профессора К. Ю. А. Миттермайера. Издание Бартенева, Ведринского. С. - Петербург. 1864. 123 с.
13. Российское законодательство X-XX веков: в 9 т. под общ. ред. О.И. Чистякова. М.: «Юридическая литература», 1984. Т. 1: Законодательство Древней Руси. 432 с.
14. Юшков С. Руська Правда. Тексти на основі 7 списків та 5 редакцій. Склав та підготував до друку проф. С. Юшков. К.: Видавництво Української академії наук, 1935. 144 с.
15. Яртых И. С. Функции и правовой статус адвокатуры и ее общественных объединений в условиях формирования гражданского общества в российской федерации: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.11. Москва, 2008. 388 с.
16. Меланчук А. В. Правовий статус органів адвокатського самоврядування у Російській імперії за судовою реформою 1864 року та сучасній Україні. *Університетські наукові записки*. 2016. № 57. С. 224-235.

17. Спасович В.Д. Застольные речи (1873–1901). Лейпциг : Изд. Э.Л. Каспоровича, 1903. 104 с.
18. Арсеньев К.К. Заметки о русской адвокатуре. Заметки о русской адвокатуре : статьи, речи, очерки / сост. И.В. Потапчук. Тула : Автограф, 2001. 456 с.
19. Судебные уставы 20 ноября 1864 г. с изложением рассуждений, на коих они основаны : в 2 ч. СПб. : Типография 2 отделения Собственной Е. И. В. Канцелярии, 1867. Ч. 1. 763 с.
20. История Харьковской адвокатуры URL: <http://hoka.advokat.org.ua/histor>
21. Історія адвокатури України / за ред. Т.В. Варфоломеевої, О.Д. Святоцького. К. : Либідь, 1992. 145 с.
22. Статут Союзу Українських адвокатів у Львові. *Життя і Право*. Львів, 1929. Ч. 2. С. 23-28. Сучасна публікація тексту статуту : М. Петрів. Сторінки історії адвокатури України : Союз Українських адвокатів у Львові 1923–1940 рр.. *Адвокат*. 2002. № 4/5. С. 98-106
23. Історія держави і права України : навч. посіб. / за ред. А.С. Чайковського. К. : Юрінком Інтер, 2000. 384 с.
24. Дурнов Є. С. Адвокатура в Україні: історико-правове дослідження (кінець хіх-хх ст.): автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 2018. 34 с.